

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.15

NAZARA.KOTELNYTSKYI

International Scientific and Technical University named after academician Y. Bugai (Ukraine)

ACTIVITIES OF THE ZEMSTVO LIBERAL PARTY OF NORTHERN UKRAINE IN THE FIELD OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION (1870S)

Abstract. *The publication highlights the main manifestations of the activities of the liberal party of northern Ukraine in the field of vocational and technical education. The author concludes that during the 1870s, the issues of progress in this segment of education were the subject of constant attention of representatives of the zemstvo liberal party of the Northern Left Bank. The liberal zemstvos of the region made the main bet on the establishment of educational institutions that were designed to develop agrarian and craft education, for example, agricultural schools, since the realities of the post-reform Russian Empire and the rapid beginning of the progress of the industrial segment of the state's economy required the training of highly educated and comprehensively trained masters of their craft – professional craftsmen and modern specialists in the field of agricultural production in the province, who would possess the latest knowledge, technologies, skills and abilities necessary for the modern transformation of the country's economy. Liberals were very skeptical about the projects for the development of agricultural education, which were proposed by representatives of the conservative part of the zemstvo assemblies, rightly pointing out that with such initiatives the reactionaries want to preserve the availability of free labor as a vestige of the slave system. There were vivid facts of personal humane philanthropy of the zemstvo liberals of the region in the establishment, provision and financing of the specified educational institutions, through charitable initiatives, in the form of acts of patronage and charity. The opposition aristocrats did everything in their power to ensure that the zemstvo district, provincial and city elected bodies of self-government allocated resources from the relevant budgets of the institutions for the current life of educational institutions. A characteristic economic instrument for the zemstvo oppositionists in the evolution of vocational and technical education institutions was the Chernihiv City Public Bank, with the help of whose commercial operations it was possible to financially ensure the stable and sustainable functioning of educational institutions. The pinnacle of the efforts of the Zemstvo Liberal Party in the field of development of vocational education was the creation and maintenance of the Chernihiv Craft School. The activities of the opposition aristocratic front of northern Ukraine in the field of vocational education can be considered an act of progressive asceticism aimed at the development of the agrarian and industrial segments of the economy of the Russian Empire and their provision with highly professional personnel potential.*

Keywords: craft school, agricultural school, vocational education, liberal party, zemstvo institutions.

Citation. Kotelnytskyi N.A. Activities of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine in the field of vocational and technical education (1870s). *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.15-25. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.15

КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ НА.

Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Ю.Бугая (Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ПІВНІЧНОЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ (1870-ТІ РОКИ)

Анотація. У публікації висвітлюються головні прояви діяльності ліберальної партії північної України у сфері професійно-технічної освіти. Автор приходить до висновку,

Copyright: © 2024 by the author(s)

© 2024 автор(и)

що протягом 1870-х років питання поступу вказаного сегменту просвіти були предметом постійної уваги представників земської ліберальної партії Північного Лівобережжя. Головну ставку ліберальні земці регіону робили на заснування навчальних закладів, які були покликані розвивати аграрну та ремісничу освіту, наприклад, землеробські школи, оскільки реалії пореформеної Російської імперії та стрімкий початок поступу індустріального сегменту економіки держави вимагали підготовки високоосвічених та всебічно підготовлених майстрів своєї справи – професійних ремісників і сучасних спеціалістів у галузі сільськогосподарського виробництва у провінції, які б володіли новітніми знаннями, технологіями, уміннями та навичками, необхідними для модерними трансформації економіки країни. Ліберали дуже скептично ставились до проектів розвитку аграрної освіти, які пропонували репрезентанти консервативної частини земських зібрань, справедливо вказуючи на те, що подібними ініціативами реакціонери хочуть зберегти наявність безкоштовної робочої сили як рудименту рабовласницького ладу. Мали місце яскраві факти персонального гуманного філантропізму земських лібералів краю у справі заснування, забезпечення та фінансування вказаних учбових закладів, шляхом добровільних ініціатив, у формі актів меценатства та благодійності. Опозиційні аристократи зробили усе залежне від них, щоб земські повітові, губернські та міські виборні органи самоврядування асигнували з відповідних бюджетів інституцій ресурси для поточної життєдіяльності освітніх установ. Характерним для земських опозиціонерів економічним інструментом еволюції закладів професійно-технічної освіти став Чернігівський міський громадський банк, за допомогою комерційних операцій якого вдалося фінансово забезпечити стабільне та стале функціонування навчальних закладів. Вершиною зусиль земської ліберальної партії у галузі розвитку професійно-технічної освіти стало створення та забезпечення існування Чернігівського ремісничого училища. Діяльність опозиційної аристократичної фронди північної України у сфері професійно-технічної освіти можна вважати актом прогресивного подвижництва, спрямованого на розвиток аграрного та індустріального сегментів економіки Російської імперії і їх забезпечення високопрофесійним кадровим потенціалом.

Ключові слова: ремісниче училище, землеробська школа, професійна освіта, ліберальна партія, земські установи.

Цитування. Котельницький Н.А. Діяльність земської ліберальної партії північної України у сфері професійно-технічної освіти (1870-ті роки) // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.15-25. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.15

Історія земського ліберального руху на півночі Лівобережної України у другій половині XIX ст. залишається вкрай актуальною, але малодослідженою проблемою української історичної науки. Зазначене стосується абсолютної більшості напрямів діяльності представників опозиційної аристократичної фронди цього регіону. Наприклад, не дивлячись на те, що нам вдалося сформулювати у сучасній історіографії загальну панораму подвижницької роботи ліберальних земців у царині інституціоналізації та фундації жіночої просвіти, формування основ політики у галузі початкової освіти досліджуваного регіону на етапі 60-80 років XIX ст. (Kotelnitsky, Degtyarev, 2022; Kotelnitsky, Degtyarev, Nesterenko, 2022; Котельницький, 2022; Котельницький, 2023; Kotelnitsky, Degtyarev, Клепак. 2024), усі інші аспекти праці земських лібералів краю у галузі просвіти населення залишаються маловідомими, зокрема й важливе питання про розвиток професійно-технічної освіти. З огляду на це, завдання пропонованої публікації полягає у висвітленні, на основі широкого кола історичних першоджерел, частина яких уперше запроваджується до міжнародного наукового обігу, головних проявів діяльності опозиційних аристократів північної України на вказаній ниві.

Ліберальні земці виявляли сталий інтерес до проблем становлення професійно-технічної освіти. Так, наприклад, 24 червня 1870 р., на засіданні надзвичайної сесії Чернігівського губернського земського зібрання була обговорена перспектива відкриття при Чернігівській учительській семінарії сільськогосподарських курсів, оскільки навчальних закладів, які б надавали профільну аграрну освіту у регіоні практично не було. Після тривалих змістовних дискусій, з огляду на виключне значення аграрної освіти для краю, Чернігівське губернське земство прийняло рішення:

1) створити профільну спеціалізовану комісію зібрання, якій доручити детально та всебічно вивчити проблему;

2) доручити комісії підготувати доповідь та представити її на розгляд сесії губернського земства.

До персонального складу комісії були обрані представники ліберальної партії – М.Імшенецький та І.Петрункевич (Журнали, 1870, №1: 29-46).

12 грудня 1874 р., на засіданні чергової сесії Чернігівського губернського земського зібрання був розпочатий розгляд питання про субсидіювання з бюджету губернського земства школи бджільництва, яка функціонувала у с.Пальчики Конотопського повіту Чернігівської губернії. Виступаючи з цього приводу І.Петрункевич зауважив, що вказану школу можна лише умовно називати навчальним закладом, оскільки вихованці школи є, по суті, робітниками на пасіці господаря, які одночасно навчаються ремеслу бджолярства так само, як і будь-які ремісники в кооперативних артілях, цехах та різного роду виробничих спілках. Відтак, вказану школу не можна вважати взірцевим прикладом сільськогосподарського учбового закладу, тим більше загальноімперського рівня, оскільки вона немає жодного позитивного впливу на розвиток бджільництва у регіоні. У контексті цього будь-які фінансові субсидії з бюджету земства на потреби школи є абсолютно зайвою справою. Губернські земські збори підтримали позицію І.Петрункевича і вирішили не асигнувати з бюджету субсидій для підтримки школи (Журнали, 1875а, №7: 204-205).

На наступному засіданні губернських земських зборів 13 грудня 1874 р. консервативна партія зібрання знову порушила питання про школу бджільництва у Конотопському повіті. Реакціонери апелювали до міжнародної практики країн Західної Європи, де бджолярство є невід'ємною частиною сектору аграрної економіки держави, визнання іноземними експертами школи як самобутнього явища сільського господарства у регіоні та факту, що згадана школа є єдиним подібним навчальним закладом краю. Тому необхідно було заснувати стипендіальний фонд для учнів школи, а губернській земській управі контролювати фінансово-економічний аспект функціонування закладу.

Опонуючи консерваторам, з великою промовою виступив лідер земської ліберальної партії регіону – І.Петрункевич. У своєму виступі він ще раз відзначив, що учні школи – звичайні пасічні робітники, які працюють й на інших подібних пасіках краю, у такий спосіб заробляючи собі на життя, причому з кошторису державного бюджету. Керманіч лібералів наголосив на тому, що наполегливе бажання консерваторів отримати фінансування школи з бюджету губернського земства пов'язане з метою збільшення кількості найманих працівників у школі, і, у наслідок цього, збільшення виробництва та прибутку від практичної діяльності закладу, оскільки після відміни рабовласницького устрою у Російській імперії подібні заклади, очолювані реакціонерами, вже не могли розраховувати на безкоштовну працю безправних кріпаків. Однак, виникали питання. Як можуть бути пов'язані між собою комерційні інтереси приватної школи з безпосереднім виробництвом й інституту земського самоврядування? Чому губернське земство повинно фінансувати цей учбовий заклад?

Продовжуючи, І.Петрункевич зазначив, що проведене опитування жителів Конотопського повіту свідчить про те, що згадана школа бджільництва не приносить

конкретної практичної користі населенню повіту. Відомо, що у школі і на пасіці працюють робітники з інших повітів Чернігівської губернії, відтак відомості про цей заклад достатньо достовірні. Треба мати на увазі й ту обставину, що після засновника школи, видатного українського фахівця у галузі бджолярства – П.Прокоповича, заклад поступово занепадає і деградує. Відповідно, порівнювати цю школу з провідними іноземними осередками вказаного ремесла та науки жодним чином не можна.

Чернігівське губернське земство після емоційного обговорення, прислухавшись до аргументів І.Петрункевича, остаточно ухвалило: відмовити у наданні фінансової субсидії з бюджету губернського земства школі бджільництва у с.Пальчики Конотопського повіту (Журнали, 1875а, №8: 233-237).

9 березня 1875 р., на засіданні надзвичайної сесії Борзнянського повітового земського зібрання розглядалось питання про відкриття землеробської школи у селі Оленівка Борзнянського повіту. Повітова земська управа презентувала зібранню доповідь, у якій відзначалося, що відомий гуманітарій краю – В.Білозерський, в іпостасі провінційного філантропа, пожертвував для заснування майбутньої освітньої установи ділянку землі та будівлю для дислокації закладу. Повітове земство, у свою чергу, повинно визначитись зі статусом установи, її забезпеченням та фінансуванням.

У відповідь на озвучену ініціативу, керманіч опозиційної аристократичної фронди північної України – І.Петрункевич заявив, що він жертвує 15 десятин власної приватної землі для заснування землеробської школи у селі Плиски Борзнянського повіту.

Після обговорення питання Борзнянське повітове земство постановило:

1) визнати суспільно доцільним та економічно корисним заснування землеробської школи у Борзнянському повіті;

2) обрати спеціальну комісію повітових зборів, якій доручити вивчити пропозиції В.Білозерського та І.Петрункевича щодо відкриття школи і представити зібранню експертну думку;

3) надати членам комісії спеціальні повноваження щодо офіційного клопотання до Міністерства державних маєтностей Російської імперії про фінансове субсидювання майбутньої освітньої установи;

4) надати повноваження повітській земській управі щодо погодження з Міністерством державних маєтностей відряджень членів спеціальної комісії з метою відвідування подібних землеробських шкіл в інших регіонах держави;

5) затвердити первинний бюджет закладу у сумі 2600 рублів на рік і доручити повітській земській управі асигнувати необхідні ресурси.

До спеціальної комісії від ліберальної партії були обрані – І.Петрункевич, Н.Волк-Карачевський, В.Савич (Журнали, 1875b, №4: 44-45).

11 грудня 1875 р. Чернігівські губернські земські збори розглянули питання про фінансування ремісничих класів при губернському будинку сиріт. Губернська управа у своїй доповіді запропонувала трансформувати класи у новий учбовий заклад – Чернігівське губернське ремісниче училище. Виступаючи з цього приводу представник земських лібералів – О.Карпинський зауважив, що ремісничі класи потребують не тільки ремонтних робіт, але й реформування принципів діяльності. На думку прогресиста, вони повинні фінансуватись повітовими земствами, вихідці з яких є основним контингентом будинку, а також шляхом впровадження фіскальних зборів з нових об'єктів оподаткування. Оскільки рівень ефективності та продуктивності навчання у ремісничих класах дуже низький, такий підхід слід вважати справедливим.

Після тривалого обговорення питання, Чернігівське губернське земство постановило:

1) визнати недоцільним функціонування ремісничих класів при Чернігівському будинку сиріт в існуючому вигляді;

2) дати згоду губернській земській управі на розробку проекту щодо перетворення згаданих класів у повноцінне ремісниче училище, з повним дотриманням земських рекомендацій;

3) направити ініціативу та майбутній розроблений проект про заснування ремісничого училища на розгляд повітових земств Чернігівської губернії, з метою отримання додаткових пропозицій щодо створення нового навчального закладу;

4) асигнувати з бюджету губернського земства 3000 рублів для забезпечення життєдіяльності ремісничих класів (Журнали, 1875с, №7: 152-153).

26 жовтня 1878 р., на засіданні чергової сесії Чернігівського повітового земського зібрання була розглянута проблема фінансування повітового реального училища. Від імені земської ліберальної партії з промовою виступив міський голова Чернігова – В.Хижняков.

Знаний опозиціонер зауважив, що рішення повітової земської управи про відмову від участі у фінансуванні учбового закладу є дискусійним. Загальновідомо, що 80% учнів класичних гімназій не витримують внутрішньої атмосфери, режиму виховання і навчання у силу домінування там державного офіціозу. Наслідком цього стає той факт, що абсолютна більшість контингенту гімназій тікають звідти і переходять на навчання до реальних, ремісничих училищ. Однак, проблема полягає у тому, що у провінції вказаних училищ не так багато, а тому вони не мають можливостей прийняти на навчання усіх бажаючих. Наприклад, Київське, Сумське, Новозибківське, Білоцерківські реальні училища вщент переповнені, а тому більше не приймають на навчання студентів. Обставини засвідчують кризу нестачі освітньої інфраструктури з одного боку і проблему з перспективами для учнів класичних гімназій з іншого. У зв'язку з цим В.Хижняков закликав депутатський корпус земських повітових зборів проявити соціально відповідальну позицію і дати згоду на спільне з Чернігівською міською думою та управою фінансування реального училища.

Після В.Хижнякова у зборах виступив інший репрезентант земської опозиції, відомий правник і адвокат – І.Шраг. У своїй промові він виклав свою візію проблеми. Опозиціонер вказав на те, що загальний консолідований бюджет Міністерства народної освіти Російської імперії складає 16 мільйонів рублів, з яких тільки 12 – асигнуються на потреби народної освіти. Враховуючи це, інституції земського самоврядування проводять правильну політику, витрачаючи абсолютну більшість ресурсів саме на початкові народні школи, оскільки на народні училища фінансів майже не вистачає. Виходячи з реальних можливостей, вищу та середню освіту у країні повинен фінансувати державний бюджет.

Інститутам місцевого та міського самоврядування потрібно було зосередити свою увагу і сили на допомозі загальній початковій освіті, адже згідно статистичних досліджень одна школа у провінції забезпечувала виховання та навчання 5500 учнів, а повинна – не більше 1000 осіб. Відтак, потрібно ліквідувати цю диспропорцію. Питання державної освітньої політики у класичних гімназіях не є компетенцією земських установ. Так чи інакше, держава знайде можливості для фінансування середньої та вищої освіти.

Але якщо органи земського самоврядування надмірно захопляться забезпеченням потреб середньої освіти, то вони візьмуть на себе додатковий великий економічний тягар і будуть відволікатися від своєї стратегічної мети, а саме – системної та регулярної турботи про розвиток загальної початкової освіти для абсолютної більшості населення провінції. На етапі здобуття початкової освіти діти повинні залишатись у селах і селищах, доповнюючи свою освіту і виховання активним відвідуванням провінційних бібліотек, оскільки здобуття середньої освіти для абсолютної більшості – недосяжна мета, у силу як державної політики, так й економічних можливостей їх родин. Завершуючи, І.Шраг

заявив, що Чернігівському повітовому земству недоцільно фінансувати життєдіяльність реального училища, оскільки у платників земських податків – селянства, просто немає коштів, щоб забезпечувати заклади середньої освіти.

Позицію І.Шрага підтримав інший відомий прогресист – В.Варзар, який у своєму виступі зауважив про те, що фактично уряд Російської імперії у галузі просвіти робить ставку не на класичну, а на реальну, професійно-технічну освіту населення. Вища освіта у більшості своїй є прерогативою панівних верств соціуму, зокрема представників аристократії, які здобувають знання та виховання у малочисельних, елітарних університетах та інших навчальних закладах. Більшість ж юнацтва та молоді країни – студенти різного роду професійних, реальних, середніх освітніх закладів. Тому головним завданням земських установ повинно стати піклування про загальну народну освіту, яку надають початкові школи.

Свою точку зору з порушеного питання висловив й інший член опозиційної аристократичної фронди краю – М.Константинович. У своєму виступі він зауважив, що уряд відмовить в асигнуванні будь-яких фінансових субсидій на потреби освіти, якщо не буде вказана сума, яку надає орган місцевого самоврядування. У разі, якщо повітове земство офіційно візьме на себе зобов'язання по забезпеченню реального училища, то воно змушене буде впроваджувати нові фіскальні збори для земського бюджету, аби без проблем профінансувати свої видатки. У контексті цього населення провінції буде сплачувати нові податки, що призведе до соціальної напруги в економічних відносинах між земськими інститутами та більшістю провінційної людності.

Земський ліберал наголосив на тому, що немає жодного зв'язку між різними освітніми установами: загальну освіту надають початкові земські школи, а у реальні училища можна вступати з 3-класним рівнем класичної гімназії. Себто, так чи інакше, на практиці існують різні рівні освіти, якими користуються принципово різні соціальні прошарки суспільства держави. У кінцевому результаті є реальна загроза того, що на наступній виборчій кампанії до земських інституцій нової каденції селянський соціум може виступити міцним опозиційним фактором, що аж ніяк не відповідає корінним інтересам системи місцевого самоврядування.

О.Карпинський запропонував компромісне рішення піднятої проблеми. Ліберальний земець ініціював асигнування з бюджету повітового земства 4000 рублів для потреб життєдіяльності Чернігівського повітового реального училища. Однак, у подальшому повітове земське зібрання не повинно брати на себе жодних юридично оформлених обов'язків по забезпеченню вказаного учбового закладу, оскільки це не є пріоритетом освітньої політики органів земського самоврядування.

Відповідаючи на позицію своїх соратників по політичній партії, В.Хижняков знову узяв слово і додатково пояснив свою точку зору. Міський голова Чернігова зазначив, що реальному училищу потрібна тимчасова фінансова допомога. Як тільки економічний стан закладу стабілізується жодної потреби у фінансових субсидіях від повітового земства не буде. У зв'язку з цим він пропонує внести у кошторис повітового земства позицію про резервування у бюджеті 2900 рублів на первинні потреби життєдіяльності Чернігівського повітового реального училища, яке планується відкрити у 1879 р., але асигнувати кошти лише після початку фактичного функціонування закладу. Чернігівське повітове земське зібрання одногolosно підтримало пропозицію В.Хижнякова (Журнали, 1879а, №3: 84-94).

У січні 1879 р., на черговій сесії Чернігівське губернське земство повернулося до розгляду проекту заснування ремісничого училища у м.Чернігів. На засіданні 14 січня з цього приводу виступив член земської ліберальної партії – М.Константинович.

У цілому, погоджуючись з думкою ідеологічного соратника О.Карпинського про те, що необхідно створити ремісниче училище на базі вже існуючого ремісничого класу у Чернігівському будинку сиріт, М.Константинович оприлюднив своє бачення інституціалізації нового учбового закладу. Депутат вказав на те, що виплата губернським земством стипендій учням ремісничого класу не є показником його ефективності та продуктивного функціонування. Губернській земській управі не вдалося встановити належний нагляд та отримати регулярну звітність про використання ресурсів земського бюджету. Тому губернське земство не може у таких умовах розвивати ремісничу освіту: земству потрібні не банальні ремісники, а прогресивні майстри своєї справи. Відтак, починати треба з розробки та затвердження Статуту майбутньої освітньої установи. Гласний вказав і на інші проблеми – терміни навчання, програми підготовки студентів, пошук викладачів. Поширені двокласні училища не дають необхідних для сучасного ремісника спеціалізованих знань, вмінь і навичок у сфері механіки, фізики, хімії, біології, які так потрібні для прогресивного майстра. Крім того, для забезпечення викладання вказаних наук потрібні викладачі відповідного рівня, яких на рівні провінції дуже мало. Реалії ж Чернігівської губернії засвідчують парадоксальну ситуацію: навіть ремісники другого порядку заробляють на життя більше, ніж учителі того самого ремісничого класу. Саме тому проблему потрібно вирішувати у найближчій перспективі: або створювати ремісниче училище, або проводити повну ревізію діяльності ремісничого класу на предмет вирішення його подальшої долі (Журнали, 1879b, №2: 107-112).

На засіданні Чернігівських земських зборів 15 січня по проблемі заснування ремісничого училища виступив інший репрезентант лібералів – О.Карпинський. Він наголосив на тому, що вкрай необхідно розмежувати питання фінансування Чернігівського будинку сиріт та власне ремісничого класу при ньому. Губернська земська управа вже провела ревізію діяльності ремісничого класу, а тому може висловити свою експертну думку як щодо ефективності функціонування класу, так і проекту Статуту ремісничого училища, який теж був розроблений управою. Виконавчий орган пропонує асигнувати з бюджету губернського земства 4812 рублів у якості первинного кошторису для заснування ремісничого училища і затвердити перший список студентів – стипендіатів цього освітнього закладу у кількості не менше 20 осіб. Оскільки Чернігівська губернія потребувала розвитку ремісничої освіти, О.Карпинський запропонував не затягувати процес і предметно розглянути проект Статуту училища, який був розроблений управою (Журнали, 1879b, №3: 102-103).

20 січня 1879 р., Чернігівське губернське земське зібрання почало розглядати питання про відкриття у Чернігові ремісничого училища. Від опозиційної аристократичної фронди Чернігівщини виступили О.Карпинський та М.Константинович.

У своїй промові О.Карпинський підкреслив, що проект первинного кошторису для заснування закладу може корегуватись відповідно до змін у потребах установи. Губернська управа прийшла до висновку, що краще реформувати існуючий ремісничий клас і заснувати на його базі нове училище, ніж взагалі ліквідувати функціонуючу одиницю. Крім того, у розпорядженні виконавчого органу є приміщення, які підійдуть училищу у якості дислокації окремих підрозділів. У такий спосіб питання будівель для закладу буде закрито.

Продовжуючи, аристократ вказав на стратегічне завдання, яке буде зобов'язане вирішити ремісниче училище. Майбутній новий заклад, на переконання оратора, повинен буде готувати і випускати не ремісників для кооперативних корпорацій, цехових та артільних об'єднань, а високоосвічених майстрів своєї справи для індустріального сегменту економіки Чернігівської губернії, яка починає стрімко розвиватись у Російській імперії: системи залізничного транспорту, промислового виробництва на заводах і

фабриках. Після завершення училища молоді фахівці повинні повернутися у свої повіті і відразу поповнити лави пролетаріату на промислових підприємствах, який вже починає зароджуватися та бути корисними своєму краю і громадам.

М.Константинович підтримав свого колегу, вказавши на те, що заснуванням ремісничого училища губернське земство суттєво підтримає кадровий потенціал промислового виробництва у провінції. Якщо раніше поміщики віддавали своїх кріпаків навчатися необхідним ремеслам колегам по корпорації, то на сучасному етапі розвитку виробничих сил потрібно шукати іншу, більш прогресивну модель підготовки кадрів. І якщо повітові земства у майбутньому підтримають починання губернського, прогрес у цій справі буде незаперечним (Журнали, 1879b, №8: 296-297, 300).

21 січня 1879 р. Чернігівське губернське земство розглянуло звернення Чернігівської міської управи щодо проблеми фінансування майбутнього реального училища у столиці губернії. Міський голова Чернігова та член земської ліберальної партії – В.Хижняков, виступив з промовою по цьому питанню. Він зауважив, що бюджет міського самоврядування потерпає від дефіциту ресурсів, а тому не має можливостей у повному обсязі забезпечувати функціонування вказаного освітнього закладу, який планується заснувати та відкрити. Саме тому міська управа звернулася до виконавчого органу губернського земства з проханням асигнування необхідної субсидії. «Мер» столиці губернії висловив переконання, що реальні училища залишається інструментом надання виховання та відповідної освіти багатьом представникам міського соціуму, а тому цей проект потребує підтримки, оскільки училище буде мати можливість прийняти на навчання випускників як різних гімназій, так і студентів класичних училищ, які з різних причин вирішили залишити згадані заклади. Тому як очільник системи міського самоврядування він просить губернське земство допомогти у справі відкриття освітньої установи.

Чернігівські губернські збори прийняли рішення про підтримку звернення Чернігівської міської управи щодо забезпечення функціонування реального училища й ухвалили асигнувати з бюджету губернського земства 2000 рублів у якості фінансової субсидії для майбутнього училища (Журнали, 1879b, №10: 357-359).

7 лютого 1879 р., на засіданні чергової сесії Чернігівської міської думи, депутатами якої були обрані й репрезентанти опозиційної аристократичної фронди Північного Лівобережжя, було розглянуте питання про асигнування ресурсів з бюджету інституції міського самоврядування для відкриття у Чернігові реального училища. У відповідь на запити депутатського корпусу про те, чи буде Міністерство народної освіти Російської імперії брати участь у фінансуванні проєктованого навчального закладу, виступили представники земської ліберальної партії регіону – М.Константинович, О.Карпинський, В.Хижняков.

М.Константинович зауважив, що інститути верховної влади Російської імперії вважають обов'язковими асигнування на учбові заклади якщо юридично не вказаний конкретний суб'єкт, який повинен його фінансувати. Чернігівське повітове та губернське земства вже виділяють на потреби училища первинний річний бюджет для заснування, однак ці витрати не можуть замінити щорічний кошторис закладу. Якщо Чернігівська міська дума прийме рішення про асигнування річного бюджету реальному училищу, то Міністерство народної освіти Російської імперії може відмовитись від фінансування закладу, вказавши на те, що вже є кому його забезпечити. У випадку, коли міська дума вкаже конкретну суму фінансування училища з бюджету інституції, це буде означати, що міське самоврядування зобов'язується фінансувати учбовий заклад на постійній основі, що буде не коректним по відношенню до управлінської волі депутатів наступних скликань міських дум.

О.Карпинський у своєму виступі запропонував міській думі внести наступний імператив до тексту постанови: якщо Міністерство народної освіти Російської імперії візьме на себе зобов'язання по фінансуванню 1/3 частини бюджету проєктованого Чернігівського реального училища, то Чернігівська міська дума та управа у відповідь візьмуть на себе обов'язок асигнувати з міського бюджету іншу частину необхідних фінансових ресурсів для функціонування і життєдіяльності закладу, щорічно резервуючи у кошторисі необхідні кошти.

Міський голова Чернігова – В.Хижняков, доповнюючи позицію своїх ідеологічних соратників підтвердив, що міська влада готова протягом 4-річної каденції фінансувати реальне училище, якщо Міністерство буде асигнувати свою частину кошторису.

У результаті обговорення міська дума постановила:

1) подати клопотання верхівній владі Російської імперії про заснування та відкриття у Чернігові реального училища з 3-річним терміном навчання у серпні 1879 р.;

2) просити Міністерство народної освіти взяти на себе фінансування 1/3 консолідованого бюджету навчального закладу;

3) у разі, якщо Міністерство відмовиться це зробити, просити виконавчі органи міського самоврядування Чернігова забезпечити фінансування учбового закладу;

4) звернутися до Правління Чернігівського міського громадського банку з проханням про формування спеціального фонду Чернігівського реального училища, який наповнювати за рахунок комерційних прогресивних відсотків від сум позик, які надаються вказаною фінансовою установою населенню (Свод, 1883: 688-691).

Як відомо, завдяки у тому числі й наполегливій позиції керманича земських лібералів Чернігівщини І.Петрункевича Чернігівське губернське земство прийняло постанову про відкриття у Чернігові ремісничого училища та затвердило його Статут, який передбачав виключно земський статус та повне підпорядкування навчального закладу Чернігівському губернському земству (Котельницький, 2019: 138-139).

Резюмуючи викладене, можемо стверджувати, що проблеми розвитку професійно-технічної освіти населення займали помітне місце в освітній політиці опозиційної аристократичної фронди північно-українських земель, оскільки атмосфера державного офіціозу у вищих та середніх навчальних закладах Російської імперії дуже сприяла відтоку юнацтва і молоді до учбових одиниць ремісничого та аграрного профілю. Аналіз історичних джерел яскраво підтверджує тезу про те, що протягом 1870-х років питання поступу вказаного сегменту просвіти були предметом постійної уваги представників земської ліберальної партії Північного Лівобережжя.

Головну ставку ліберальні земці регіну робили на заснування навчальних закладів, які були покликані розвивати аграрну та ремісничу освіту, наприклад, землеробські школи, оскільки реалії пореформеної Російської імперії та стрімкий початок поступу індустріального сегменту економіки держави вимагали підготовки високоосвічених та всебічно підготовлених майстрів своєї справи – професійних ремісників і сучасних спеціалістів у галузі сільськогосподарського виробництва у провінції, які б володіли новітніми знаннями, технологіями, уміннями та навичками, необхідними для модерними трансформації економіки країни. Варто зазначити, що ліберали дуже скептично ставились до проєктів розвитку аграрної освіти, які пропонували репрезентанти консервативної частини земських зібрань, справедливо вказуючи на те, що подібними ініціативами реакціонери хочуть зберегти наявність безкоштовної робочої сили як рудименту рабовласницького ладу.

Потрібно відзначити яскраві факти персонального гуманного філантропізму земських лібералів краю у справі заснування, забезпечення та фінансування вказаних учбових закладів, шляхом добродійних ініціатив, у формі актів меценатства та

благодійності. Опозиційні аристократи зробили усе залежне від них, щоб земські повітові, губернські та міські виборні органи самоврядування асигнували з відповідних бюджетів інституцій ресурси для поточної життєдіяльності освітніх установ. Наголосимо на тому, що характерним для земських опозиціонерів економічним інструментом еволюції закладів професійно-технічної освіти став Чернігівський міський громадський банк, за допомогою комерційних операцій якого вдалося фінансово забезпечити стабільне та сталі функціонування навчальних закладів. Вершиною зусиль земської ліберальної партії у галузі розвитку професійно-технічної освіти стало створення та забезпечення існування Чернігівського ремісничого училища.

У цілому, діяльність опозиційної аристократичної фронди північної України у сфері професійно-технічної освіти можна вважати актом прогресивного подвижництва, спрямованого на розвиток аграрного та індустріального сегментів економіки Російської імперії і їх забезпечення високопрофесійним кадровим потенціалом.

Література:

Журнали, 1870 – Журнали заседаний чрезвычайного Черниговского губернского земского собрания 1870 года // Земский сборник Черниговской губернии. 1870. №6. Чернигов: Губернская типография, 1870. 188 с.

Журнали, 1875a – Журнали заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1874 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 356с.

Журнали, 1875b – Журнали заседаний чрезвычайной сессии Борзенского уездного земского собрания 1875 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 64с.

Журнали, 1875с – Журнали заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1875 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 380с.

Жураналы, 1879a – Журнали заседаний очередного Черниговского уездного земского собрания 1878 года. Чернигов: Земская типография, 1879. 178с.

Журнали, 1879b – Журнали Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1878 года, состоявшейся в 1879 году. Чернигов: Земская типография, 1879. 509с.

Котельницький, 2019 – *Котельницький Н.* Іван Ілліч Петрункевич (1843-1928): життя та діяльність в Україні. Riga: GlobeEdit, 2019. 197 р.

Котельницький, 2023 – *Котельницький Н.* Жіноча просвіта та земський лібералізм Північного Лівобережжя (70-80 рр. XIX ст.) // *Культурологічний альманах*. 2022. Випуск 3. С. 77-88.

Котельницький, 2024 – *Котельницький Н.* Формування основ політики земської ліберальної фронди північної України у галузі початкової освіти (60 рр. XIX ст.) // *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 68. Том 2. С. 10-21.

Свод, 1883 – Свод постановлений Черниговской городской думы с 1871 по 1883 гг. Чернигов: Губернская типография, 1883. 1270 с.

Kotelnitsky, Degtyarev, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I.* The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 1 // *European Journal of Contemporary Education*. 2022. № 11(3): P. 994-1003. DOI: 10.13187/ejced.2022.3.994

Kotelnitsky, Degtyarev, Nesterenko, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Nesterenko V.A.* The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 2 // *European Journal of Contemporary Education*. 2022. 11(4): 1345-1352. DOI: 10.13187/ejced.2022.4.1345

Kotelnitsky, Degtyarev, Klepak, 2024 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Klepak A.S.* Initiative of Zemstvo Liberal Opposition in the Chernihiv Governorate to Educate Population in the 1870s // *European Journal of Contemporary Education*. 2024. 13(2): 462-469. DOI: 10.13187/ejced.2024.2.462

References:

Zhurnaly, 1870 – Zhurnaly zasedaniy chrezvychajnogo Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija 1870 goda [Minutes of the meetings of the extraordinary Chernigov provincial zemstvo assembly of 1870] // *Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii*. 1870. №6. Chernigov: Gubernskaja tipografija, 1870. 188 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1875a – Zhurnaly zasedaniy Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija ocherednoj sessii 1874 goda [Minutes of the meetings of the Chernigov provincial zemstvo assembly of the regular session of 1874]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1875. 356 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1875b – Zhurnaly zasedaniy chrezvychajnoj sessii Borzenskogo uездного zemskogo sobranija 1875 goda [Minutes of the meetings of the extraordinary session of the Borzensky district zemstvo assembly of 1875]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1875. 64 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1875c – Zhurnaly zasedanij Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija ocherednoj sessii 1875 goda [Minutes of the meetings of the Chernigov provincial zemstvo assembly of the regular session of 1875]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1875. 380 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1879a – Zhurnaly zasedanij ocherednogo Chernigovskogo uezdnogo zemskogo sobranija 1878 goda [Minutes of the meetings of the regular Chernigov district zemstvo assembly of 1878]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1879. 178 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1879b – Zhurnaly Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija ocherednoj sessii 1878 goda, sostojavshejsja v 1879 godu [Journals of the Chernigov provincial zemstvo assembly of the regular session of 1878, held in 1879]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1879. 509 s. [in Russian]

Kotel'nic'kij, 2019 – *Kotel'nic'kij N. Ivan Illich Petrunkevich(1843-1928): zhittja ta dijat'nist' v Ukraïni*. [Kotelnitsky N. Ivan Illich Petrunkevich (1843-1928): life and work in Ukraine]. Riga: GlobeEdit, 2019. 197 p. [in Ukrainian]

Kotel'nic'kij, 2023 – *Kotel'nic'kij N. Zhinocha prosvita ta zems'kij liberalizm Pivnichnogo Livoberezhzhja (70-80 rr. XIX st.)* [Women's education and zemstvo liberalism of the Northern Left Bank (70-80s of the 19th century)] // *Kul'turologichnij al'manah*. 2022. Vipusk 3. S. 77-88. [in Ukrainian]

Kotel'nic'kij, 2024 – *Kotel'nic'kij N. Formuvannja osnov politiki zems'koï liberal'noï frondi pivnichnoï Ukraïni u galuzi pochatkovoï osviti (60 rr. XIX st.)* [Formation of the foundations of the policy of the zemstvo liberal front of northern Ukraine in the field of primary education (60s of the 19th century)] // *Aktual'ni pitannja gumanitarnih nauk*. 2023. Vip. 68. Tom 2. S. 10-21. [in Ukrainian]

Svod, 1883 – *Svod postanovlenij Chernigovskoj gorodskoj dumy s 1871 po 1883gg.* [Collection of decrees of the Chernigov City Duma from 1871 to 1883. Chernigov]. Chernigov: Gubernskaja tipografija, 1883. 1270 s. [in Russian]

Kotelnitsky, Degtyarev, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I. The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 1* // *European Journal of Contemporary Education*. 2022. № 11(3): 994-1003. DOI: 10.13187/ejced.2022.3.994

Kotelnitsky, Degtyarev, Nesterenko, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Nesterenko V.A. The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 2* // *European Journal of Contemporary Education*. 2022. 11(4): 1345-1352. DOI: 10.13187/ejced.2022.4.1345

Kotelnitsky, Degtyarev, Klepak, 2024 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Klepak A.S. Initiative of Zemstvo Liberal Opposition in the Chernihiv Governorate to Educate Population in the 1870s* // *European Journal of Contemporary Education*. 2024. 13(2): 462-469. DOI: 10.13187/ejced.2024.2.462

Отримано 05.10.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 10.10.2024

Прийнято до друку 15.10.2024

Submitted 05.10.2024

Received in received form 10.10.2024

Accepted for publication 15.10.2024